

Dr. Öğr. Üyesi Turgut AKYÜZ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Mantık Anabilim Dalı,
turgut.akyuz@erzincan.edu.tr

İSLÂM DÜŞÜNCE TARİHİNDE FELSEFE KARŞITI TAVIRLAR

Özet

İslam dünyasında felsefeye karşı takınılan tavırları üç başlık altında özetleyebiliriz. İlk grup, felsefeyi bir bilim faaliyeti olarak kabul edip savunanlardır. Bu bağlamda İbn Sînâ ve Fahreddîn er-Râzî gibi başlıca filozoflar esas alınacaktır. İkinci grup ise felsefeye karşı olanlardır ki bunların değişik gerekçeleri ve farklı felsefe tanımları vardır. Çalışmada Gazzâlî ve İbn Teymiye gibi belli başlı düşünürler üzerinden konuyu ele almak istiyoruz. Üçüncü grup ise eklektik olanlar yani felsefe ile İslami ilimleri uzlaştırmaya çalışanlardır. Fahreddîn er-Râzî, Kelam lehine bu faaliyeti yürütürken; İbn Rüşd'ün tavrı felsefeden yana olmuştur. Bir başka ifade Fahreddîn er-Râzî, Metafizik ve Mantık gibi ilimleri Kelam başta olmak üzere İslami ilimlere dahil ederken; İbn Rüşd, Kelam'ın aleyhine olarak Metafizik ve Mantığı savunmuştur. Makalede ayrıca Descartes ve Kant örneği üzerinden Yeniçağ batı felsefesinde tartışılan "felsefe anlayışı"ndan hareketle son dönemde ülkemizde yapılan bazı tartışmalara da temas etmeyi amaçlıyoruz. Çalışmada filozofların kendi eserleri esas alınacak; ihtiyaç halinde ikinci kaynaklara başvurulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din-Bilim-Felsefe İlişkisi, İslam Felsefesi, İlahiyat Fakülteleri.

ANTI-PHILOSOPHICAL ATTITUDES IN THE HISTORY OF ISLAMIC THOUGHT

Abstract

We can summarize the attitudes taken towards the philosophy in the Islamic world under three headings. The first group represents the aspects of those who accept philosophy as a scientific activity. In this context, the main philosophers such as Ibn Sina and Fakhr al-Din al-Razi will be taken as the basis. The followers of the second group are those who are against philosophy, and who have different reasons and different philosophical definitions. We would like to discuss this group through the major thinkers such as Gazzali and Ibn Taymiyyah. The representatives of the third group are those who are eclectics, trying to reconcile Islamic religi-

ous sciences with philosophy. Fakhr al-Din al-Razi conducted this activity in favor of Kalam, but the attitude of Ibn Rushd was in favor of philosophy. In other words, Fakhr al-Din al-Razi included the sciences such as Metaphysics and Logic into the Islamic sciences, especially the Kalam, but Ibn Rushd defended Metaphysics and Logic as a counterpoint to Kalam. We also aim to contact the notion of philosophy that has been discussed in the New Age Western philosophy through examples of Descartes and Kant, as well as some of the controversies that have been made in our country in recent years. The article will be based on the philosophers own Works and the second sources will be used if necessary.

Keywords: Religion-Science-Philosophy Relations, Islamic Philosophy, Faculties of Theology.

Giriş

Felsefe tarihçileri, İslam dünyasında felsefeye karşı tutumları genel olarak üç başlık altında incelemiştir:

- Felsefeyi tümüyle reddedenler.
- Tümüyle kabul edenler ve taraftar olanlar.
- Eklektik olanlar. (Alper, 2005:97)

Fakat bu tasnif biraz fazla geneldir ve düşünce/bilgi söz konusu olduğunda neyin, nereden, ne kadar ve ne amaçla alındığı ayırt etmek zordur. Bu yüzden genel kabul gören ve anlaşılması kolay olan bu tasnifin tahkik edilmesi zorunludur.

Felsefeyi tümüyle kabul edenler, İslam tarihi ve biyografi yazarları tarafından genelde “filozoflar” olarak adlandırılan gruptur ki bunların başında Fârâbî (258-339/871-950) ve İbn Sînâ (369-429/980-1037) gelmektedir. Bu iki filozofun felsefe çalışmalarını hangi amaçla yürüttüğüne aşağıda değineceğiz. Özellikle İbn Sînâ’nın felsefeye getirdiği yeniliklere değinmek, uzun bir çalışmanın konusudur fakat ana hatlarıyla konu hakkında bilgi sahibi olmak için İbn Sînâ üzerine yapılmış doktora tezlerinin değerlendirme ve sonuç kısımlarına bakılabilir. Burada özetle şunu ifade etmek gerekiyor ki; hiçbir düşünür ve hiçbir bilim adamı, kendinden öncesini aynıyla taklit etmiştir demek, çok da bilimsel bir tavır değildir. Zira her insan ve her kültür, orijinaldir ve kendisini diğerlerinden ayırt eden bir takım özelliklere sahiptir. Ayrıca insan gibi kültürler de üretkendir ve illa ki miras aldıkları bilgi ve kültürlere bir şeyler katarlar. Yani özetle İslam dünyasında felsefeyi olduğu gibi tevarüs edip eleştirisiz kabul eden ve aynıyla taklit eden akımlar ve kişilerin varlığı (mesela İhvânı Safâ gibi) çok istisnai bir durumdur.

Kabul edenler tarafından felsefe; iki farklı anlamda kullanılmıştır. Felsefe kavramı, nekre olarak kullanıldığında “ilim” yani “bilim” anlamında kullanılmaktadır. Marife olarak ise “el-felsefe”, metafizik demektir. Zira metafiziğe “el-felsefetü’l-ûlâ” ve “el-ilmü’l-ilâhî” adları verilmiştir ki diğer bilimlerin ilkelerinin ve konularının metafizikte vazedilmesinden dolayı Metafizik, en değerli ve en üstün bilim olarak kabul edilmiştir. (Bkz. Türker, 2014:21) Felsefenin tanımını konusuna aşağıda yine döneceğiz.

Felsefeye Karşı Olanlar

Fakat felsefe karşıtı olanların felsefeden anladıkları şey aynı değildir. İbn Hazm (382-456/994-1064), Gazzâlî (450-505/1058-1111) ve bazı kelamcıların felsefeye karşıtı çıkarken felsefeyi metafizik olarak anladıklarını söyleyebiliriz. Zira bu düşünürler, Mantık ilmini felsefenin dışın-

da tutarak İslami ilimlerde kullanmışlardır. (Mesela bkz. İbn Hazm, 2003:13-15) Ayrıca yine klasik felsefenin ana konularından olan ahlak ve siyaset konuları da İslam dünyasında ciddiye alınmıştır.

Bu tür karşı çıkışların gerekçelerini üç başlık altında toplamak mümkündür:

- Felsefeye siyasi gerekçelerle karşı olanlar. Bu tavırda olan belirgin bir düşünür yoktur; yani bu tavır, dönem dönem yaygın olarak görülen bir tutumdur. Fakat Gazzâlî'nin karşı çıkış gerekçeleri arasında bu tavır da sayılabilir. Bu tavırda olanlar felsefeyi zararlı ve tehdit olarak görmüşlerdir.
- Felsefeye itikâdî gerekçelerle karşı olanlar: Gazzâlî'nin bazı itirazları bu bağlamdadır. Bu tavırda olanlar da felsefeyi bazen tekfir etmişler bazen de zararlı görmüşlerdir.
- İlmi gerekçelerle felsefeye karşı olanlar: Bu grupta olanlar genelde felsefeyi gereksiz olarak görmektedirler. Gazzâlî ve Fahreddîn er-Râzî'ye (544-606/1149-1210) göre zaten dini ilimler ve özellikle Kelâm ilmi, felsefenin konularını ele almaktadır ki bu durumda ayrıca felsefeye gerek yoktur.

Felsefeye karşı olan diğer bir grup ise Mantık da dahil tüm felsefeye itiraz etmektedir. İbn Salâh (v.1245-642), İbn Teymiyye (661-728/1263-1328) ve Suyûtî (849-911/1445-1505) gibi alimlerin tavrı buraya örnek olarak verilebilir. Fakat bu tavırda olanların felsefeden tam olarak ne anladıkları açık değildir. İbn Salâh ve Suyûtî, öncelikli olarak itikâdî gerekçeler ile Mantığa karşı çıkarken; İbn Teymiyye, itikâdî gerekçelere ilaveten itirazlarını ilmi gerekçelere de dayandırmaktadır. (İbn Teymiyye, 1993:19) Felsefeyi sadece metafizik olarak değil de tüm alanlarıyla tehlikeli görenlerin gerekçelerini "itikâdî" ve "ilmî" gerekçeler olarak iki başlıkta incelemek mümkün ise de aslında temel gerekçe itikâdîdir.

Bu tavırda olanların, önceki dönemde felsefenin konularından olan ahlak ve siyaseti nasıl elde aldıkları ise ayrıca araştırılması gereken bir konudur.

Metafizik ve Kelâmı Uzlaştırmaya Çalışanlar

Eklektik tavır arasında Mantığı İslâmî ilimlere dahil edenlere zaten yukarıda değinmiş idik. Burada eklektik tavrın en bariz örneği olan Felsefe(Metafizik)-Kelâm ilişkisi üzerinde durmak istiyoruz. Metafizik ve Kelâmı uzlaştırmaya çalışanları da iki grupta toplamak mümkündür: İlk grup, bunu dini ilimler adına yaparken ikinci grup, meseleye felsefe tarafından bakmaktadır. Fahreddîn er-Râzî ve sonraki dönemin özellikle kalamcıları, felsefeyi kelama dahil etmeye çalışmışlardır ve birinci gruba örnek olarak verilebilir. İkinci grubun ise en önemli siması İbn Rüşd (520-595/1126-1198)'dür. Aynı zamanda kadı olan İbn Rüşd, Kelâm ilmine itiraz ederek zaten bu konuların metafizikte ele alındığını savunmuştur. (Bkz. Erkol, 2009:24vd)

İnanç-Bilgi İlişkisi

İslam dünyasında felsefe-din tartışmaları olarak gündeme getirilen mesele modern batıda felsefe-bilim tartışması haline dönüşmüştür. Bu iki tavır, inanç-bilgi ilişkisinin iki zıt ucuna örnek olması açısından önemlidir. İnanç-bilgi ilişkisinin ilk uç tavrı; her şeye inanç olarak bakmaktır. Örneğin Fârâbî'nin sudur nazariyesi, bir bilgi ya da varlık teorisi değil de bir inanç sistemi gibi algılanmış ve reddedilmiştir. Oysa bu teori, varlığı ve bilgiyi açıklamaya yönelik bir teoridir. Aşağıda üzerinde durulacağı gibi felsefe aslında bilimsel bir faaliyettir. Burada dikkat edilmesi gereken tutum; özellikle Kelâm ilmi üzerinden örnek vermek gerekirse Kelâm ilminin, akait olarak algılanmaması ya da sadece sıfatlar ilmi olarak kalmasıdır. Zira Kelâm kitaplarında

ele alınan cevher-araz, varlık-bilgi ve daha birçok konunun akait olarak algılanması durumunda, Metafizik'in bu konulardaki tüm çalışmalarının din karşıtı olarak algılanması normaldir.

Tabi ki kelamcılarının genelinin bu tavırda olduğunu söylemek doğru olmaz. Fakat Gazzâlî'nin başlattığı "Tehâfüt" geleneği başta olmak üzere İbn Teymiyye, Suyûtî, Osmanlı'nın geç dönemleri ve günümüzdeki tutumlara bakıldığında Metafizik meselelerin ve hatta bilimsel faaliyetlerin, itikâdî meselelermiş gibi ele alınıp tartışıldığına şahit oluyoruz.

Felsefe-din-bilim ilişkisindeki diğer aşırı uç tavır, modern dönemde batıda görülen bu alanların tamamen birbirinden ayrılmasına yönelik tutumdur.

Bu iki tavrı sağlıklı olarak değerlendirebilmek için "akıl" ve "felsefe" tanımları üzerinde tekrar inceleme yapmak icap ediyor.

Akıl Nedir?

Felsefe-din, din-bilim ve akıl-nakil ilişkilerinde en kritik mesele, aklın tanımıdır. Akıl; duyu verileri ötesinde işleyen ve sebep-sonuç ilişkisi kuran bir mekanizma olarak tanımlanmış olsa da felsefe geleneğine uygun olarak aklın, en genel anlamda, insanın bilme, düşünme ve konuşma yetisi olduğunu söylemek istiyoruz. Bu anlamda "nutk" ve "mantık" kelimeleri de aynı anlamlarda kullanılmaktadır. (Fârâbî, 1990/2:59) Bu yüzden aklın işleyişi, bilginin oluşum sürecinde tarif edilen tüm süreçleri kapsamaktadır. Yani duyu ve duygular da akıl adını verdiğimiz bilme sistemine dahildir. Akıl bu şekilde tanımladığımızda bilginin ve doğruluğun kaynağının akıl mı duyu mu yoksa başka bir şey mi olduğu gibi tanımlar da anlamsız olacaktır.

Fakat "ma'kul" kavramı ile akıl karıştırılmamalıdır. Akıl, duyu verilerini de kullanan bir mekanizma iken ma'kul, mahsus yani duyu idraklerinin karşılığı olarak kullanılmıştır.

Aklın felsefî tanımına dayanarak aklın, din ile ilişkisini şu şekilde özetleyebiliriz:

- 1.Dinin batıl ve sahihini, akıl ile anlarız. Bu anlamda akıl, insanın bilme yetisidir. Zaten bu yüzden de din, akli olana hitap eder ve teklif getirir.
- 2.Dini, akıl ile kabul ederiz. Bu anlamda akıl, insanın karar verme ve irade mekanizmasıdır.
- 3.Dinin emirlerini akıl ile anlar ve uygularız. Yani akıl, aynı zamanda insanın yapma gücüdür.

Dinin ise aklın ulaşamayacağı bazı temel bilgileri öğrettiği ve akla yol gösteren bir takım ulvî kaideler koyduğunu söylemek mümkündür.

Felsefe Nedir?

Felsefenin birçok tanımı vardır ve bu tanımlar için Kindî'nin (v.252/866) ilgili risalelerine bakılabilir. (Mesela bkz. Kindî, 2002/2:185) Fakat biz burada İslam düşünce geleneğinde ve modern dönemde felsefenin, ilim adamları ve düşünürler tarafından nasıl anlaşıldığı üzerinde durmak istiyoruz.

Fârâbî'ye göre felsefe; yakîn (kesin, doğru bilgi), ilim (bilim ve bilim dalı), burhân (bilimsel bilgi) ve hikmet ile aynı anlamlardadır. Bu yüzden Fârâbî, ilimler tasnifini "felsefe" başlığı altında incelemiştir. (Fârâbî, 1990/2:59)

Fahreddîn er-Râzî'ye göre felsefe, Metafizik ve bilim anlamında kullanılmış ve bu anlamda felsefe, hikmet ile eş anlamlı görülmüştür. (Râzî, 1383h:I/1-2)

Gazzâlî ve sonraki dönem kelamcılar, “filozof” tabiri ile genelde Aristocuları ve özellikle metafizikle uğraşanları kastetmişlerdir. Zira müteahhir dönem kelamcılarının eserlerinde mantıkçılar ve kelamcılar haricinde bir de filozoflar ibaresine yer verilmiştir ki buradan maksadın metafizikçiler olduğu aşıkardır. (Bkz. Râzî, 1987:1/81)

Modern dönemde ise felsefe kavramı, yine metafizik anlamında fakat bu sefer anlam değişikliğine uğrayarak kullanılmıştır. Modern dönemde bilginin kaynağının duyularla/gözlemlerle, deneyle ve dil gerçekliği ile sınırlandırılması sonucunda zihnî varlık yani tasavvur reddedilmiştir. Bilimin dışında kalan tüm alan ise “metafizik” olarak isimlendirilmiştir ve bu anlamda “din” de metafizik bir alan olarak kabul edilmiştir. (Krş. Kant, 1999/2:39vd) Yani bir başka ifade ile modern dönemde batıda, bilimin dışında kalan ve kaynağı akıl olan bilgilere metafizik yani felsefe; bilimin dışında olup da kaynağı akıl değil de inanç olan alanlara ise din adı verilmiştir.

Günümüz İslam dünyasında “İslam felsefesi” kavramı ile felsefe; metafizik, mantık ve ahlak konularını içeren bir disiplin olarak düşünölmüştür.

Ayrıca İslam felsefesi tanımının, modern dönemde batıda ortaya çıkan bilim-felsefe-din ayrımı ile örtüşüğünü ve geleneğe pek uymadığını itiraf etmek gerekiyor.

Tablo-1: Felsefe Kavramının Farklı Anlamları

<u>Klasik Dönem</u>	<p>- Felsefe; ilim (bilimdalı), burhân (bilimsel bilgi) ve yakîn (kesin doğru bilgi). Çeşitleri:</p> <ul style="list-style-type: none">• Matematik bilimler.• Tabiat bilimleri.• İlâhiyât bilimleri.• Medenî, beşerî ya da pratik bilimler (Sanat ve Ahlak). <p>- el-Felsefe; Metafizik.</p>
<u>Modern Dönem</u>	<p>- Bilim;</p> <ul style="list-style-type: none">• Olgu gerçeklikleri (Matters of fact and existence).• Dil gerçeklikleri (Relation of ideas). <p>- Felsefe; bilim dışında kalan ve kaynağı akıl olan bilgiler yani metafizik.</p> <p>- Din; bilim ve metafizik dışında kalan yani kaynağı bilim ve akıl olmayan bilgiler.</p>
<u>İslam Felsefesi</u>	<p>- Metafizik, Mantık ve Ahlak-Siyaset konularını ifade etmektedir.</p>

Ulûmu Felsefiyye

Burhânî ya da felsefî bilgi yani ilim ve hikmetin şartları şunlardır:

1. Tümel (külli) olmak.
2. Olumlu (mûcip) olmak.
3. Kesin doğru (yakîn ve zarûrî) olmak.

4. Mebâdi'i, mevzusu ve mesâili belli olmak. Bu şart ise Aristoteles'in, ilimler tasnifine dayanmaktadır. Buna göre konusu ve ilkesi belli olmayan ilim da-
lı ancak cedelî ve zannî olabilir; bilimsel olamaz.

Kesin bilgisinin zıddı zannî bilgi yani cedel; doğru bilginin zıddı ise yanlış bilgi yani saf-
sata olmaktadır. Bu anlamda "ulûmu felsefiyye"nin zıddı da "ulûmu diniyye" değil "ulûmu
cedeliyye" ya da "ulûmu zanniyye"dir.

İslam Dünyasında Felsefenin Serüveni

Burada günümüzde ne yapmamız gerektiği sorusunun cevabına bir katkı olması bakı-
mından felsefe tanımı ve felsefenin İslam dünyasındaki seyrine değinmek uygun olacaktır.
Yoksa tarihi, bir övünme ya da eleştiri alanı olarak görmek yanlıştır ve aslanan tarihe ibret naza-
rıyla bakabilmek yani ilme katkı sağlama amacıyla hareket etmektir.

Felsefe geleneğinin İslam dünyasına girişinin birden fazla sebebi zikrediliyor olsa da ka-
naatimizce ana ve ayrıca bilimsel/faydalı olan gerekçe, İslam dünyasının iç bünyesinde meyda-
na gelen tartışmalardır. Yani Müslümanlar, karşılaştıkları bir takım sorunları çözmek için bir
yöntem geliştirmek ve bilimleri inşa etmek istemişler ve bunun neticesinde isteyerek ya da is-
temeyerek bu geleneği tevarüs etmişlerdir. Özetle, felsefe geleneği, başta kelamcılarının ihtiyaç ve
talepleri olmak üzere bir takım talepler neticesinde tevarüs edilmiştir diyebiliriz.

Fakat iş, bu kararı almakla sonuçlanmamış aksine yeni soru ve sorunların ortaya çıkma-
sına sebep olmuştur. Bir taraftan iç hareketler, diğer taraftan da dış olaylar ve baskılar; felsefe
geleneği ile hesaplaşmayı mecbur kılmıştır.

Tabi ki her toplumun bir bilgi ve bilim anlayışı vardır. Nasıl ki nahiv bilinmeden de ede-
biyat yapıyor ise mantık ve metafizik gelenekleri bilinmeden önce de İslam dünyasında bir
takım ilke ve yöntemler ortaya koyulmuştur. Fakat önceden şekillenmiş, hazır ve tartışılmış
olan bu yeni gelenek, İslam dünyasında bilim ve düşünce geleneğinin şekillenmesini hızlan-
dırmıştır.

Örnek olarak burada Fârâbî ve İbn Sînâ'nın ne yapmaya çalıştığı üzerinde durmak istiyoruz.

İlmi ve siyasi kargaşa içinde yetişen Fârâbî'nin çalışmalarına bakıldığında en öne çıkan
kavramın "mille" olduğunu görürüz. Mille kavramını; düzen, sistem ve ideoloji olarak tercüme
etmek mümkündür. Fârâbî'ye göre insan, tek başına mutlu olamaz. Zira insanın hayatını de-
vam ettirebilmesi için birçok bilgiye ve sanata ihtiyacı vardır. Bu da toplum halinde yaşamayı
zorunlu kılmıştır. Toplu halde yaşamının ise dil ve siyaset gibi zorunlu kuralları vardır. Birlikte
yaşamının bir diğer gereği de iş bölümüdür. Zira her insanın her mesleği yapma ihtimali yok-
tur. Bu yüzden insanlar işbirliği ve görev paylaşımı yaparlar. Bu görev paylaşımının sağlıklı
yürümesi ve düzenin sağlanmasının temeli olarak Fârâbî, eğitimi (ta'lîm) görmüştür. Zaten
toplumun temel kurallarını inşa eden "er-Reîsü'l-Evvel" ya filozof ya da imâm yani ilim eh-
li/erdemli bir kişi olmalıdır. (Fârâbî, 1974:57) Bu sistemi kurmak, devam ettirmek ve sistemi
uygulayacak kimseleri yetiştirmek için Fârâbî, bilgiyi ve eğitimi esas almıştır. *Tahsil, Ârâ* ve
Tenbîh gibi eserlerine bakıldığında, bu eserleri, Fârâbî'nin Mantık ve diğer alanlarda yazdığı
eserlere giriş olarak kabul edebiliriz.

İbn Sînâ ise Türklerin Müslüman olmasında etkin rol oynayan Sâmânîlere hizmet etmiş bir vezirdir. İhvânı Safâ kültürünü yakından tanınması ve bu kültür içinde büyümesi, onun, felsefenin siyasi ve fikri alanlarda ne kadar önemli olduğunu kavramasında önemli rol oynamıştır. Devlet hizmetinde oluşu ve bu devletin ehlisünnet inancı ile olan yakın ilişkisine dayanarak İbn Sînâ'nın; İhvânı Safâ tarafından siyasi ve dini kargaşa oluşturmak için kullanılan felsefe geleneğini "ehlileştirme"yi de eserlerini kaleme alma amaçlarından biri olarak vazettiğini söylemek çok da iddialı bir cümle olmaz.

Gazzâlî'nin Bâtınî gelenek ile mücadele için eğitime önem vermesi; yine gerek iç gerek dış tehditlere cevap oluşturmak için halen uygulanan medrese eğitim sisteminin mimarı Harzemşahlara hizmet etmiş olan Fahreddîn er-Râzî'nin çalışmaları da İslam dünyasında bilim ve felsefenin önemini ifade açısından önemlidir.

Sonuç

İslam düşünce tarihi boyunca şahit olduğumuz felsefe ve Mantığa yönelik tartışma ve itirazlar; modern dönem batı dünyasında yaşanan gelişmelerle birlikte günümüz İslam dünyasında ve ülkemizde de devam ettirilmektedir. Bu tartışmalara örnek olarak:

- Ülkemizde İlahiyât fakültelerine yönelik eleştiriler,
- Yine mesela "İlahiyât" adının kendisine ve İlahiyât fakültelerinde okutulan felsefe derslerine yönelik itirazlar,
- Batıda ortaya çıkan sekularist ve pozitivist akıma tepki olarak aşırı dünya ve akıl karşıtı tavırlar,
- Yine kaynağı batı olan teknoloji ve dünyevi (!) bilimlere yönelik itirazlar (eleştiri ve araştırma ile itirazı ayırıyoruz) verilebilir.

Akıl, bilim ve teknoloji ile ilişkilerimizin nasıl olacağına dair ayrıca bir söz söylemeyi zaid buluyoruz. Zira yukarıda felsefe karşıtı tavırlar ile akıl ve felsefenin tanımına yönelik ifadeler, zaten bu konuya cevap vermede yeterlidir. Fakat yine de din-felsefe ilişkisinin tartışıldığı bu süreçte bilimin nereye oturduğuna yönelik belirgin tartışmaların olmadığını esefle ifade etmek istiyoruz.

Metafizik ve Mantığın hayata ve diğer bilimlere nasıl uygulanacağı, metafizikçilerin ve mantıkçıların sorumluluğundadır. Fakat teknoloji ve modern bilim meseleleri ile mesela kuantum ve diğer modern ve sonrası dönem tüm teori ve görüşlerle, kelamcılarının hesaplaşması gerektiğini ifade etmek gerekiyor. Aksi halde fıkıh usulü dahil diğer İslâmî ilimlerin, bu konuda araştırma yapmaları zorlaşacaktır.

KAYNAKLAR

Birincil Kaynaklar

- Aristoteles (1999/1). en-Nassu'l-Kâmil li mantıkî'l-Aristo: Kitâbu'l-Cedel, Kitâbu'l-Mugalata, Kitâbu'l-Burhân, thk. Ferid Cebir, Beyrut: Dâru'l-fikri'l-Lübânî.
- Aristoteles (1999/2). en-Nassu'l-Kâmil li mantıkî'l-Aristo: Kitâbu'l-Makûlât, Kitâbu'l-İbare, Kitâbu'l-Kıyâs, Kitâbu'l-Burhân, thk. Ferid Cebir, Beyrut: Dâru'l-fikri'l-Lübânî.
- İbn Rüşd (2003). Faslu'l-makâl fi takriri mâ beyne's-şerîati ve'l-hikmeti mine'l-ittisâl, çev. Mahmut Kaya, "Felsefe-Din İlişkisi Hakkında Son Söz", İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri, İstanbul: Klasik Yayınları, s. 467-474.

- İbn Sînâ (2015). el-İşârât ve't-tenbîhat, trc. Durusoy, Ali, Muhittin Macit ve Ekrem Demirli, İştâretler ve Tenbihler: el-İşârât ve't-tenbîhat, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Fârâbî (1990/1). İhsâu'l-Ulûm, çev. Ateş, Ahmet, İlimlerin Sayımı, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Fârâbî (1990/2). "et-Tevtia", el-Mantık inde'l-Fârâbî, c.I., thk. Refik el-Acem, Beyrut: 1985., 55-62.; Mübahat Türker Küyel, Ankara: 1990.; D. M. Dunlop, Cambridge: 1956-57.
- Fârâbî (2003/1). Uyûnü'l-mesâil, çev. Mahmut Kaya, "Felsefenin Temel Meseleleri", İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri, İstanbul: Klasik Yayınları, s. 117-126.
- Fârâbî (2003/2). Risâle fî meâni'l-akl, çev. Mahmut Kaya, "Aklın Anlamları", İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri, İstanbul: Klasik Yayınları, s. 127-137.
- Fârâbî (1974). Risâletü't-tenbîh alâ tahsili's-saâde, çev. Hüseyin Atay, Ankara.
- Gazzâlî (2014). Tehâfütü'l-Felâsife, çev. Mahmut Kaya ve Hüseyin Sarıoğlu, Filozofların Tutarsızlığı, İstanbul: Klasik Yayınları.
- İbn Hazm (2003). et-Takrîb li haddi'l-mantık ve'l-medhal ileyhi bi'l-elfâzi'l-âmmiyye ve'l-emsiletü'l-fikhiyye, thk. Ahmed Ferid el-Mezdî, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye.
- İbn Teymiyye (1993). er-Red ale'l-mantikiyyîn, thk. Refik el-A'cem, Beyrût: Dâru'l-fikri'l-Lübnânî.
- Kant. I. (1999/1). Arı Usun Eleştirisi, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayıncılık.
- Kant. I. (1999/2). Pratik Aklın Eleştirisi, çev. İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk ve Füsün Akatlı, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kindî (2002/1). Kitâb fî'l-felsefeti'l-ülâ, çev. Mahmut Kaya, "İlk Felsefe üzerine", Kindî Felsefî Risâleler, İstanbul: Klasik Yayınları, s. 139-183.
- Kindî (2002/2). Risâle fî hudûdi'l-eşyâ ve rusûmuhâ, çev. Mahmut Kaya, "Tarifler Üzerine", Kindî Felsefî Risâleler, İstanbul: Klasik Yayınları, s. 185-195.
- Râzî, F. (1383h). Şerhu'l-İşârât ve't-Tenbîhât, thk. Necidzade, Ali Rıza, Tahran.
- Râzî, F. (1987). el-Metâlibu'l-âliye mine'l-ilmî'l-ilâhî, Beyrût.
- Suyûtî, C. (1970). Savnu'l-Mantık ve'l-Kelâm an fenneyi'l- Mantık ve'l-Kelâm, thk. Ali Sâmî en-Neşşâr ve Seyyide Suâd Ali Abdurrezzâk, Beyrût, Daru'l-fikri'l-ilmîyye.
- Tûsî, A. A. (1990). Tehâfütü'l-Felâsife: Kitâbu'z-zuhr, çev. Recep Duran, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İkincil Kaynaklar**
- Alper, Ö. M. (2005). "Fârâbî'nin Felsefe Tasavvuru: Tümünden-Kabulcü Tavra Örnek", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 12, s. 97-111.
- Alper, Ö. M. (2002). "Bir Onuncu Yüzyıl Gramercisinde Felsefenin Tanımı", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 5, s. 133-156.
- Demirpolat, E. (2009). "Osmanlılarda Felsefenin Serüveni", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 14/1, s. 105-118.

- Erkol, A. (2009). "Felsefeden Kelama Yöntem ve İçerik Eleştirisinde İbn Rüşd'ün Kelam Karşıtılığı", Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, sayı 1, s. 24-44.
- Hızlı, M. (2008). "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt 17, sayı 1, s. 25-46.
- Ocak, H. (2013). "İlkçağdan İslam Düşüncesine Felsefe Tasavvuru: Tanım Merkezli Bir Karşılaştırma Denemesi", Marife Dini Araştırmalar Dergisi, sayı 13/3, s. 35-41.
- Pattabanoğlu, F. Z. (2014/1). "Medreselerde Okutulan Mantık ve Felsefe Derslerinin Osmanlı Düşüncesindeki Yeri ve Önemi", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 32, s. 1-23.
- Sözen, K. (2005/1). "Klâsik Dönem Osmanlı Bilginlerinin Felsefeye Karşı Tutumu", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 14, s. 1-23.
- Talas, M. A. (2000). Nizamiye Medresesi ve İslam'da Eğitim-Öğretim, Samsun: Etüt Yayınları.
- Türker, Ö. (2014). "Metafizik Nedir? İbn Sînâ'nın Kitâbu'ş-Şifâ el-İlâhiyyâtı Bağlamında Bir Tahlil", Diyanet İlmî Dergi, cilt 50, sayı 1, s. 15-26.

Teşekkür _____ :

Bu makalede Prof. Dr. Ali DURUSOY hocam ile yaptığım mülâhazalardan istifade edilmiştir. Ayrıca Sâ mâniler hakkındaki değerli bilgilerinden dolayı Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ÖNAL hocama teşekkürlerimi arz ediyorum.